

**‘Tegens die Gelresschen’:
Het militaire beleid van stad en
Meierij van ’s-Hertogenbosch
tijdens de Gelderse oorlogen
(1496-ca. 1530)**

M. A. J. (Mark) Vermeer

3624625

OZS III

Docent: A. J. van den Hoven van Genderen

Inleiding	3
1. De Bossche verdedigingswerken	6
2. De Bossche troepenmacht	10
3. Bossche bewapening en artillerie	15
4. Communicatie, informatie, regulatie en diplomatie	18
5. Economische situatie tijdens het Gelderse conflict	21
6. Conclusie	24
7. Bronnenopgave	27

's-Hertogenbosch rond het midden van de zestiende eeuw. Het noorden bevindt zich in de rechteronderhoek van de kaart. De drie belangrijke poorten staan er op: de Onze Lieve Vrouwenpoort of Antwerpse poort (A) de Hinthamerpoot of Leuvense poort (B) en de Heilige Kruispoort of Brusselse poort (C). De stadsuitbreiding van de zestiende eeuw is eveneens zichtbaar: het Vuchtereind (D) in het zuiden en het Hinthamereind (E) in het noordoosten. Ten tijde van de hier besproken periode waren deze laatste twee uitbreidingen nog niet ommuurd. [Kaart naar: J. Bosmans, 's-Hertogenbosch. De geschiedenis van een Brabantse stad 1629-1990 (Zwolle 1997) 17.]

Inleiding

In de decennia rond 1500 was het hertogdom Brabant een van de spelers in een conflict met het hertogdom Gelre, dat tegenwoordig bekend staat als de Gelderse oorlogen. De wortels van deze strijd liggen al vele jaren eerder.¹ De hertog van Gelre, Arnold, was in 1471 afgezet en gevangen genomen door zijn eigen zoon Adolf. Arnold riep Karel de Stoute, hertog van Bourgondië, Brabant en een groot deel van de Lage Landen, te hulp. Deze wist hem te bevrijden en herstelde hem in zijn macht. Als dank benoemde Arnold Karel tot zijn erfgenaam. Toen hij in 1473 overleed, verkozen de Staten van Gelre toch Adolf als hun vorst. Karel nam hierop het hertogdom gewapender hand in. In 1477 echter sneuvelde hij in de strijd en het Bourgondische rijk viel toe aan zijn dochter, Maria. Een aantal steden in de Zuidelijke Nederlanden zagen hun kans en eisten meer rechten in ruil voor erkenning. Gelre zag haar kans om weer onafhankelijk te worden en nam deel aan deze opstand. Tegelijk echter verbond hertog Adolf zich met de Bourgondische partij en sloot zich aan bij diens leger. Hij hoopte de hand van Maria te kunnen winnen. Maar voor dit gebeurde werd hij in een veldslag bij Doornik gedood en liet hij een zeven jarig zoontje, Karel, achter als opvolger. Maria trouwde een paar maanden later met de sterkste overgebleven partij, Maximiliaan van Habsburg. Deze overwon en onderwierp de rebellen, zowel in de Zuidelijke Nederlanden als in Gelre. De Bourgondiërs hielden de controle over het hertogdom, sterker dan voorheen.

Pas in 1492 veranderde de situatie, toen de dan 24-jarige Karel uit Franse gevangenschap vrijkwam en in Gelre werd binnengehaald als rechtmatige hertog. Een aantal Gelderse steden verklaarden zich hiermee vrij van Maximiliaan, die als man van de inmiddels overleden Maria optrad als regent voor hun minderjarige zoontje Filips. Als antwoord ondernamen Maximiliaan en later Filips (die zijn vader als hertog opvolgde toen deze de keizerstitel aannam) tussen 1493 en 1499 enkele pogingen om Gelre weer in te nemen, maar zonder succes.² In 1502 zetten de Bourgondiërs echter door en namen Arnhem in. Dit wordt gezien als het begin van de Gelderse oorlogen. Meer dan veertig jaar lang blijft deze oorlog woeden. In het tweede deel van de oorlog werd Brabant bovendien opgeschrikt door de grote man in het Gelderse leger: Maarten van Rossum. Deze veldheer terroriseerde de Habsburgse gebieden, en wist in 1528 zelfs Den Haag te plunderen. Pas in 1543 sloten Willem van Berg, opvolger van Karel, en keizer Karel V³ als opvolger van Filips, te Venlo een vrede. De onderhandelingen kenden een bijzonder gunstige uitkomst voor de Habsburgse partij: Berg erkende de keizer als wettig hertog van Gelre.

---

¹ Voor de aanloop en de eerste fase van de Gelderse Oorlogen, weliswaar vanuit Gelders oogpunt, zie J. E. A. L. Struick, *Gelre en Habsburg 1492-1528*. (Arnhem 1960).

² P. Th. J. Kuijjer, *'s-Hertogenbosch, stad in het hertogdom Brabant ca. 1185-1629*. (Zwolle 2000) 269.

³ Karel V werd pas in 1520 tot koning gekroond en in 1530 tot keizer. Desalniettemin, ter verduidelijking en onderscheid van Karel van Gelre en Karel van Bourgondië, heb ik besloten hem in dit hele onderzoek Karel V te noemen.

De Gelderse oorlogen hebben door de eeuwen de nodige aandacht gekregen van historici. Karel van Gelre wordt weleens als een van de laatste feodale vorsten beschouwd, die het moest afleggen tegen de oprukkende gecentraliseerde staat.⁴ Voor nationalistische historici is de toevoeging van Gelre aan de Habsburgse Nederlanden de consolidatie van de grenzen van 'Nederland', grenzen die min of meer tot vandaag de dag nog in acht worden genomen. En in Gelderland beziet men de oorlogen vaak nog met een chauvinistische blik: de Bourgondiërs en Habsburgers zijn indringers die erin geslaagd zijn Gelre haar vrijheid te ontnemen. Maarten van Rossum wordt er nog altijd als een belangrijk figuur beschouwd. De meeste academische werken hebben bovendien de nadruk gelegd op de rol van de leiders in dit conflict, voornamelijk de Habsburgers. In dit onderzoek zal echter de nadruk komen te liggen op een andere partij, niet de Geldersen, niet de hertog van Gelre, noch de Bourgondische-Habsburgse vorst. De inwoners van Brabant, en dan voornamelijk die van de stad en meierij van 's-Hertogenbosch vormen het onderwerp van dit onderzoek.

Van alle Bourgondische gebieden had Brabant, en dan vooral de Meierij van 's-Hertogenbosch, het ongeluk de langste grens te hebben met Gelre. Gedurende de oorlogen had Brabant dan ook flink te lijden onder aanvallen van over de Maas: zo staken er geregeld groepen soldaten over om te plunderen en in 1498 en 1512 werd Oss zelfs platgebrand.⁵ Deze plaats ligt op minder dan twintig kilometer afstand van de hoofdstad 's-Hertogenbosch, zodat deze gebeurtenissen voor de Bosschenaren behoorlijk beangstigend moeten zijn geweest. Ze hebben zeker meerdere malen de hete adem in hun nek gevoeld gedurende deze rumoerige periode. Er was voor de stad dus een grote noodzaak om de Geldersen uit de omgeving te houden en om zichzelf goed in te dekken tegen een eventuele aanval. In dit essay wil ik onderzoeken hoe de stad 's-Hertogenbosch zich uit militair oogpunt beschermde en voorbereide op aanvallen tijdens deze Gelderse oorlogen. Als de belangrijkste stad van het noorden van Brabant had ze meer dan andere steden de middelen en noodzaak om zich te weren tegen de aanvallers. Deelonderwerpen binnen deze onderzoeksvraag zijn de ontwikkeling van de ommuring en vestingwerken die rond de stad liggen, het gebruik van de artillerie, de rol van de schuttersgilden, stadswachten, burgertroepen en huurtroepen en de mobilisatie door 's-Hertogenbosch van de rest van de Meierij. In het laatste hoofdstuk zal ik wat dieper ingaan op de economische consequenties van het conflict en het militaire beleid van 's-Hertogenbosch.

Voor de afbakening van de historische periode heb ik de tijdsspanne 1496-1528 gekozen. Johan Hendrik van Heurn, een achttiende eeuwse Bossche bestuurder en historicus, schrijft namelijk dat er

---

⁴ P. Geyl, *Geschiedenis van de Nederlandse stam*, I. (Amsterdam/Antwerpen 1948-59) 170-2.

⁵ P. van Os, *Kroniek van Peter van Os, Geschiedenis van 's-Hertogenbosch en Brabant van Adam tot 1523*. (Den Haag, 1997) 288 en W. Molius, *Kroniek van Molius, een zestiende eeuwse Bossche priester over de geschiedenis van zijn stad ('s-Hertogenbosch 2003)* 215.

een bestand van zes maanden in acht werd gehouden in 1495 en 1496.⁶ Omdat het einde van dit bestand bijna gelijk valt met de hernieuwde aanwezigheid van de stadsrekeningen, waarover hieronder meer, en het oorlogsgeweld in de vier voorafgaande jaren niet heel erg verschilt van dat van binnen de gestelde periode, heb ik voor 1496 gekozen als beginpunt. Als approximatief eindpunt volgt 1528, volgens Adriaenssen het laatste jaar van de meest rumoerige periode van de oorlog.⁷ Voor dit onderzoek zijn de stadsrekeningen van 's-Hertogenbosch uit het oud stedelijk archief (afgekort tot SAH OSA) van vitaal belang. De rekeningen van de vijftiende eeuw kennen een enorm hiaat van bijna negentig jaar, maar een bijna continue reeks begint gelukkig weer aan het begin van de hierboven vastgestelde onderzoeksperiode, in oktober 1496. Problematisch is echter dat deze rekeningen nooit zijn gefolieerd, noch destijds, noch in latere tijden. Wel heeft de archivaris Van Zuijlen in zijn gedrukte uitgave uit 1861⁸ de hoofdstukken van de rekening genummerd. Dit heeft hij gebaseerd op de kapittelnummers die bij de totale kosten aan het einde van ieder kapittel in de rekening staan. Hoewel hij alleen de belangrijkste onderdelen van de stadsrekeningen heeft overgenomen, zal ik in mijn bronvermelding zowel naar de stadsrekening zelf als naar het kapittelnummer van Van Zuijlen refereren. Om verwarring te voorkomen dient vermeld te worden dat de loopjaren van de rekening niet van 1 januari tot 31 december liepen, maar van Sint Remigius (1 oktober) tot Sint Remigius, en in sommige gevallen maar ongeveer een half jaar, waarbij de grens bij Pasen lag. Rekeningen die in twee jaren van onze jaartelling vallen, zijn geschreven met een streepje (dus 1507-8). Daarnaast hebben kronieken een belangrijk deel van het bronnenmateriaal uitgemaakt. De belangrijkste hiervan is de kroniek van Peter van Os, hier gebruikt in de editie van Van Lith-Droogleever Fortuijn, Sanders en Van Synghel. Van Os, een stadssecretaris, schreef zijn kroniek tussen 1513-15 en was een ooggetuige van de rampspoed waar 's-Hertogenbosch mee te maken kreeg tijdens de oorlogen. Door zijn functie had hij toegang tot de secretariële stukken van de stad en refereert hij veelvuldig naar resoluties en charters. Het manuscript bevatte tevens een cartularium, waarin de bestuurlijke stukken vermeld staan die in de kroniek worden genoemd. Deze is daarom echter niet de gemakkelijkste tekst om mee te werken. De beschrijvingen zijn vaak erg summier en weinig verhalend. Een andere tekst die ik gebruik heb, is de kroniek van de Bossche priester Willem van Mool, of Molius, uit het midden van de zestiende eeuw. Deze geeft gedetailleerde informatie over het verloop van de Gelderse oorlogen en het leven in 's-Hertogenbosch in die tijd. Bovendien is de tekst meer verhalend dan bij Van Os, en daarmee voor het

---

⁶ J. H. van Heurn, *Historie der stad en meyerye van 's-Hertogenbosch* I (Utrecht, 1776), 396.

⁷ Zie L. F. W. Adriaenssen, *Staatsvormend geweld: overleven aan de frontlines in de meierij van Den Bosch, 1572-1629*. (Tilburg, 2007), 35. In navolging van een kroniekschrijver onderscheidt hij acht 'Gelderse oorlogen', waarvan er maar liefst zes tussen 1496 en 1528 vallen. Na 1528 volgt een relatief rustige periode van veertien jaar, tot de oorlogshandelingen opnieuw beginnen in 1542-3. Deze eindigen met het in Venlo gesloten verdrag.

⁸ R. A. van Zuijlen, *Inventaris der Archieven van de Stad 's Hertogenbosch* dl. 1 ('s-Hertogenbosch, 1861).

overzicht een stuk duidelijker. hoewel hij minder precies was in zijn beschrijvingen dan Van Os, en bovendien jaren naderhand de gebeurtenissen opschreef.

1. De Bossche verdedigingswerken

Hoe zag 's-Hertogenbosch er aan het einde van de vijftiende eeuw eigenlijk uit? Molius, die ongeveer een halve eeuw later schrijft, beschrijft haar op lyrische wijze in zijn kroniek:

*“Buscumducis ... civitas est multum formosa, insignis ac multum spatiosa, forma triangularis in modum tripodis sedis, populosa valde, fossis adeo profundis et amplis undique conclusa, ut ab externa populatione et repentina hostium invasione tuta sit; hyemis tamen tempore inundato Mosae fluvio undique cingitur aquis excrescentibus.”*⁹

De oorspronkelijke driehoek is ook duidelijk te zien op de kaart op pagina 2. In het midden van de stad bevindt zich de markt, van waaruit er drie grote wegen naar de stadsmuren en poorten leiden. In het noorden is dit de Orthenstraat, in het oosten de Hinthamerstraat en in het zuiden de Vughterstraat. 's-Hertogenbosch heeft al sinds de dertiende eeuw vestingwerken. De eerste ommuring was echter weinig meer dan een aarden wal, en deze werd dan ook herbouwd in steen nadat een gecombineerd leger van Hollanders en Geldersen in 1204 de stad platbrandde.¹⁰ Aan het begin van de veertiende eeuw was deze stenen stadsmuur al voltooid, maar voldeed niet of niet meer. Daarom begon men aan een nieuwe; werkzaamheden waren al in 1318 bezig, zoals blijkt uit een oorkonde uit dat jaar.¹¹ Eind vijftiende eeuw, na vrijwel een eeuw van vrede en voorspoed, waren deze muren nog steeds de belangrijkste verdediging van de stad. Volgens reconstructies is de muur niet geheel massief, maar bestaat de binnenste helft (het stuk onder de weergang) uit massieve bogen.¹² Men moet echter niet denken dat heel de stad op dat moment ommuurd was. Volgens Kuijer waren zowel het Hinthamereind in het oosten als het Vuchtereind in het zuidwesten nog niet ommuurd; in die tijd waren het slechts aarden wallen met de al wel gebouwde poorten die deze 'nieuwe' stadsgebieden beschermden.¹³ Uit de stadsrekeningen blijkt dat deze aarden wallen

---

⁹ “s-Hertogenbosch ... is een heel vermaarde stad, imposant en heel ruim, driehoekig van vorm als een stoel met drie poten, met een talrijke bevolking en rondom door zulke diepe, brede grachten ingesloten dat ze beveiligd is tegen plundering van buitenaf en een plotselinge inval door vijanden; 's winters, wanneer de Maas overstroomt, is ze aan alle kanten omringd door wassende water.” Tekst en vertaling uit Molius, *Kroniek*, 62-3.

¹⁰ Kuijer, *'s-Hertogenbosch*, 43-45.

¹¹ J. N. G. Sassen, *Inventaris van de archieven van de Stad 's-Hertogenbosch. B (Charters en Privilegiebrieven van het jaar 1191-1826)*. ('s-Hertogenbosch, 1865) p. 7, nr. 35 d.d. 13-09-1318.

¹² Zie de afbeelding op C. J. Gudde, *'s-Hertogenbosch, geschiedenis van vesting en forten*. (Berlicum, 1974), 39.

¹³ Kuijer, *'s-Hertogenbosch*, 291.

werden aangevuld en verstevigd met aarde die uit de Dieze werd geschept.¹⁴ Ook achter de muren werden in de zestiende eeuw aarden wallen opgeworpen, bedoeld om de muren weerbaarder te maken tegen artillerie. In 1518 besloot het stadsbestuur dat alle aarde die vrij zou komen bij werkzaamheden aan de gracht en de Dieze, die geregeld werd uitgediept en verbreed, hiervoor gebruikt moest worden.¹⁵

Zoals gezegd bevonden zich ook drie grote poorten in de stadsmuren, de Hinthamerpoort in het oosten, de Heilige Kruispoort in het zuiden en de Onze-Lieve-Vrouwepoort in het noorden. Deze poorten noemde men sinds de zestiende eeuw ook wel de Leuvense, Brusselse en Antwerpse poort, naar een verhaal van Molius dat ieder poort gebouwd is door een van de andere drie hoofdsteden binnen het hertogdom.¹⁶ Hoewel een mooi verhaal en vol van symboliek, is dit slechts een verzinsel. In de zestiende eeuw, toen de stad in het zuiden het Vuchtereind ommuurde, werd de Vuchterpoort de vierde landpoort van de stad.¹⁷ Verder zijn er nog enkele waterpoorten.¹⁸ Bij een aantal poorten lagen bruggen over de grachten, de Heilige Kruispoort had zelfs een valbrug. Naast poorten waren de stadsmuren ook versterkt met vele torens. Gudde noemt 26 torens die in de stadsmuren zijn gebouwd; het kaartje in de kroniek van Molius toont er een stuk of dertig.¹⁹ Deze torens waren rond, ongeveer zeven meter in doorsnede en hoger dan de stadsmuren. Toen buskruit in de oorlogsvoering een grotere rol toebedeeld kreeg, werden de muren aangepast aan deze nieuwe wapens; de schietgaten, tot dan toe sleuven voor boogschutters, werden ronder, en de ruimten werden zo ontworpen dat de terugslag van het wapen werd opgevangen.

Met een nog niet complete ommuring en een voltooid gedeelte dat in de afgelopen jaren in verval was geraakt²⁰, gaf het oorlogsgeweld een directe en dringende aanleiding voor de stad om haar muren te herstellen. De stad maakte daarom in 1498 gebruik van haar recht om inwoners uit de dorpen en andere steden in de meierij te mobiliseren voor herstelwerkzaamheden, tegen betaling.²¹ Deze lieden werden uitbetaald op dagbasis, en ook hun dagelijkse onderhoud kwam voor rekening van het stadsbestuur. Men begon met het uitdiepen van de Dieze vlakbij de Vismarkt. Deze bron van

---

¹⁴ Stadsarchief 's-Hertogenbosch, Oud Stedelijk Archief (SAH OSA) inv.nr. 1374, kap. 64. Cf. Van Zuijlen, *Inventaris*, 340.

¹⁵ Website van het SAH: '1430-1525 onder de Bourgondiërs' <http://www.stadsarchief.nl/lokale-historie/geschiedenis-en-wapen-s-hertogenbosch/historie-gedetailleerd/1430-1525-onder-de-bourgondiers/> (Geraadpleegd 12 mei 2013).

¹⁶ *Ibidem*, 82-85.

¹⁷ Van Oudenhoven, *Beschryvinge der stad ende meyerye van 's-Hertogenbossche*. (Amsterdam, 1649).

¹⁸ Gudde, *'s-Hertogenbosch*, 57.

¹⁹ Gudde, *'s-Hertogenbosch*, 40-43; Molius, *Kroniek*, de kaart aan de binnenkant van het achterplat.

²⁰ De vijftiende eeuw kende een aantal hongersnoden, opstanden en ook twee grote stadsbranden (1419 en 1463), waardoor de stad in financiële problemen kwam. Aan de stadsmuren werd nauwelijks meer onderhoud gepleegd.

²¹ SAH OSA inv.nr. 1356, kap. 8. Cf. Van Zuijlen, *Inventaris*, 40. Dit privilege was in 1387 door hertogin Johanna aan de stad verleend.

mankracht was echter snel uitgeput. Een aantal dorpen en steden kocht liever deze verplichting af.²² Voor de stad was dit echter niet voordelig: de opbrengsten van het afkopen kwamen op 211 guldens²³, de kosten voor het inhuren van arbeiders waren 295 gulden.²⁴ In latere jaren ontbreekt elke vermelding over de komst van werklieden, zodat we er dus van uit mogen gaan dat er geen inwoners van de meierij meer werden opgeroepen.

Voor het onderhoud van de stadsmuren en –poorten heeft het stadsbestuur in 1514 het besluit genomen vier bouw- en artilleriesmeesters te benoemen. Zij dienden de vestingwerken in goede staat te houden, te repareren en te versterken. De gelden voor deze onderneming werd gehaald, volgens Jacobs, uit inkomsten als accijnzen en boeten.²⁵

Naast de fase van herstel rond 1496-1500 was er volgens Kuijer ook nog een andere periode waarin de stadsmuren hernieuwde aandacht kregen, namelijk rond 1520. In deze periode nam de hevigheid van de gevechten op Brabants grondgebied namelijk flink toe als gevolg van de operaties die door Van Rossum werden uitgevoerd. Kuijer geeft de mogelijkheid dat 's-Hertogenbosch in deze periode ook door de Staten – die in 1522 een feestelijk bezoek brachten aan de stad²⁶ – werd erkend als een belangrijk verdedigingsbolwerk aan de grens met Gelre, en dat de bouwactiviteiten hier een gevolg van waren.²⁷ De financiën voor de voltooiing van de muur achter de Corneliskapel werden in 1520²⁸ en vanaf 1521 voor de bouw van een muur rond het Vuchtereind²⁹, waarvoor de stad zich in de schulden moest steken door lijfrenten te verkopen.³⁰ Ter voorbereiding hiervoor worden er te Engelen en te Empel, niet ver van 's-Hertogenbosch, steenbakkerijen gebouwd en een paar proeven gedaan voor het bakken van de juiste steen.³¹ Ook wordt in 1531 begonnen aan de bouw van een nieuw bolwerk, gelegen aan de 'Coepoirt', de huidige Sint-Janspoort. Hiervoor werden twee Bosschenaren, Peter van Nijmegen en Jan van den Laer, door het stadsbestuur naar Utrecht gezonden, om daar de vestingwerken van de 'borcht' te inspecteren en deze als voorbeeld te nemen. Dit zal Vredenburg zijn, de dwangburcht die Karel V tussen 1528 en 1529 in Utrecht liet bouwen om de bevolking onder controle te houden nadat hij de stad had ingenomen. De keizer huurde hiervoor

---

²² Ibidem: "*Ander ontfanck comende van den platten lande deser Meijerijen, als van den steden, vrijheden ende dorpen die bescreven waren alhier te comen graven van den welcken ende denghenen die nijet en quamen maer huer penningen dairvoer gesonden hadden*".

²³ SAH OSA inv.nr. 1356 kap. 8. Cf. Van Zuijlen, *Inventaris*, 40.

²⁴ SAH OSA inv.nr. 1356 kap. 19. Cf. Van Zuijlen, *Inventaris*, 43

²⁵ Jacobs, *Justitie en politie*, 96.

²⁶ Molius, *Kroniek*, 231.

²⁷ Kuijer, *'s-Hertogenbosch*, 291.

²⁸ SAH OSA inv.nr. 1376, kap. 5. Cf. Van Zuijlen, *Inventaris*, 351.

²⁹ SAH OSA inv.nr. 1378, kap. 1. Cf. Van Zuijlen, *Inventaris*, 360.

³⁰ Een lijfrente is een jaarlijks uit te keren bedrag aan een persoon zolang deze in leven ('lijf') is, in ruil voor een eenmalige koop door deze persoon. Dit was een techniek waarbij het kerkelijk verbod op het verdienen aan het uitlenen van geld werd omzeild. Cf. Jacobs 178-9.

³¹ SAH OSA inv.nr. 1376 kap. 10. Cf. Van Zuijlen, *Inventaris*, 347-8.

de beroemde architect Rombout Keldermans in, die ongetwijfeld de modernste vestingbouwkundige ideeën heeft geïncorporeerd. Voor de Bosschenaren moet een dergelijke nieuwe burcht een schitterend voorbeeld zijn geweest voor hun eigen nieuwe vestingwerken.

De stad betaalde niet alleen voor haar eigen verdediging. Enkele maanden na de verwoesting in Oss in 1498 belegde de stad al een vergadering om een versterking van het dorp te bespreken. Oss wordt opnieuw versterkt en vanuit 's-Hertogenbosch bevoorrad met munitie en artillerie. Bovendien heeft de stad ook de beschikking over blokhuisen. Dit zijn kleine verdedigingswerken die vrij snel gebouwd konden worden om een bepaald punt te verdedigen. Blokhuisen liggen onder andere 'op den Ham'³², bij Lith, Doveren en bij Veen.³³ Dat deze constructies snel in elkaar konden worden gezet, is duidelijk. Van Os schrijft dat wanneer Bosschenaren in 1513 naar Zaltbommel trekken om de stad in te nemen, ze ook '*aent Oenscelsche veer een blochuys op [...] slaen*'.³⁴ Heel standvastig was het dan ook niet; in 1528 brengt een bode het bericht dat '*sumptuosum illud fortalicium ligneum op den Litsen Ham, casuali, aut ut verius dicam, procurato incendio conflagrassse*'.³⁵ Het was blijkbaar een simpele houten fortificatie, maar desalniettemin imponerend genoeg om een burcht als Poederooijen onder controle te houden.

Ondanks, of misschien juist doordat, al het geld dat het stadsbestuur uit heeft gegeven voor het herstel en de ontwikkeling van de stadsmuren hebben de vestingwerken zichzelf nooit hoeven te bewijzen tegen Gelre. De Gelderse troepen kwamen geregeld in de buurt van 's-Hertogenbosch en brachten veel schade toe aan de omringende dorpen, maar een directe aanval op de stad is eigenlijk altijd uitgebleven. Slechts tweemaal ontsnapte ze op het nippertje aan dreigend onheil. In 1512, na de vernietigende Bossche nederlaag bij Zaltbommel, trok een Gelders leger plunderend door de Meierij, en kwam zelfs tot Hintham. Voordat de poortwachter de poort had kunnen sluiten, werd hij gedood, en het had niet veel gescheeld of de Geldersen hadden de stad betreden. Slechts door het snelle handelen van enkele poorters en de angst van de Geldersen voor een hinderlaag in de stad werd dit voorkomen. In het andere geval was 's-Hertogenbosch het doelwit van een gerichte aanval. In 1524 onderschepte Floris van Buren met ongeveer honderd ruiters een Gelders leger dat op weg was naar de stad, nadat een Gelderse spion dat leger op de hoogte had gesteld dat er op dat moment geen garnizoen in de stad was gelegerd.³⁶ De enige keer dat 's-Hertogenbosch werd belegerd, ironisch genoeg, was door de landvoogdes Margaretha van Oostenrijk, als reactie op de opstand door de Bossche gilden in 1525. Schade werd er niet aangericht, het was puur een blokkade

---

³² SAH OSA inv.nr. 1361 kap. 9. Cf. Van Zuijlen, *Inventaris*, 91.

³³ SAH OSA inv.nr. 1361 kap. 9 en 21. Cf. Van Zuijlen, *Inventaris*, 91, 98.

³⁴ Van Os, *Kroniek*, 323.

³⁵ "dat het dure, houten fort op den Litsen Ham toevallig of (om dichter bij de waarheid te zijn) door brandstichting afgebrand was." Tekst en vertaling uit Molius, *Kroniek*, 274-5.

³⁶ *Ibidem*, 232-5.

van de aan- en afvoerroutes van de stad. Binnen een week gaf de stad zich over en betrad Margaretha de stad. Voor het lijf en leden van de Bosschenaren liep het goed af, maar de macht van de gilden werd echter sterk beknot via allerlei maatregelen en bepalingen.³⁷

's-Hertogenbosch was dus al sinds de late Middeleeuwen een goed verdedigbare stad met stevige muren, wallen en grachten. Door de stadsuitbreiding lagen de nieuwste delen echter nog niet geheel achter verdedigingswerken; deze werden pas geheel voltooid in de jaren 1530-40. In de vestingbouw kunnen we twee fases onderscheiden: de jaren 1496-1500 en de periode rond 1520-1525. De eerste fase werd geïnitieerd door het conflict zelf, toen de stadsmuren na een eeuw van rust en sociaaleconomische problemen in verval waren geraakt; de tweede valt volgens Kuijper te danken aan de erkenning die 's-Hertogenbosch rond 1522 kreeg als belangrijk bolwerk tegen Gelre. Bovendien waren de bestaande muren niet gebouwd op artillerie. Volgens de nieuwste technieken werden ze aangepast. Desalniettemin hebben de vestingwerken zich – gelukkig maar – nooit hoeven bewijzen in het conflict met Gelre.

2. De Bossche troepenmacht

In 1511, maakte 's-Hertogenbosch zich op om de stad Venlo, toentertijd een Gelderse stad, te belegeren. Onderhandelingen om tot een vreedzame oplossing te komen werden in het begin van het jaar afgebroken, en Gelderse soldaten staken opnieuw de Maas over om in de Meerij te plunderen en brandschatten. Ook Zaltbommel werd ingenomen door de Geldersen. Volgens Kuijper werd zelfs een goed beveiligd konvooi kooplieden vlakbij Keulen aangevallen, 'symptomatisch voor de omvang en de vernietigende uitwerking van deze heilloze strijd'.³⁸ Waarschijnlijk is het verlangen om de handelsroutes naar Duitsland veilig te houden de reden geweest om Venlo te willen belegeren. Margaretha van Oostenrijk, de landvoogdes van de Nederlanden, was als opdrachtgeefster tot deze onderneming hoogst persoonlijk aanwezig, als ook '*ennige grote capiteynen uuyt Spaengen ende heren Philips, bastart van Bourgoingien, ammirael van der zee*'.³⁹ Vanuit Engeland waren 1.500 soldaten gehuurd, en uit Spanje kwamen grote aantallen ruiters. Graaf Floris van Buren was vooruit gezonden om voorbereidingen te treffen, en zodra alles gereed was, vertrokken de Bourgondiërs en Engelsen, zoals Molius hen onderscheidt, in processie uit de stad. Het beleg werd om Venlo geslagen, maar moest na veertien weken al weer worden opgebroken⁴⁰, volgens Struick omdat door een tekort aan troepen de belegering vrij ineffectief was, en de stad het

³⁷ Kuijper, 's-Hertogenbosch, 305-6; Molius, *Kroniek*, 264-7.

³⁸ Kuijper, 's-Hertogenbosch, 282.

³⁹ Van Os, *Kroniek*, 319.

⁴⁰ '*Duravit autem praedicta obsidio quatuordecim septimanis.*' Molius, *Kroniek*, 208.

veel langer uithield dan verwacht.⁴¹ Sommige edellieden, zoals Bourgondië, waren zelfs al eerder vertrokken.⁴² Voor Molius is het duidelijk waar het fout is gegaan.

“Ex quo accedit, ut ab oppidanis continenti grandium tormentorum displosione Anglis et Borgondis a moenibus deturbatis multisque vulneratis et occisis ac caeteris timore percussis non modo nemo obsidionem prosequi, sed etiam cuncti oppidum deserere et omnem concutiendi muri curam abiicere omino vellent. Obsidione ergo non sine inertiae et disidae nota soluta, maximus ille apparatus non secus ac in arente stipula crepitans atque aestuans ignis evanuit.”⁴³

De aanwezigheid van buitenlandse troepen moet voor Molius een mooi excuus geweest zijn om hen tot zondebok te maken. Bosschenaren schijnen namelijk niet te hebben meegevochten in de belegering, daar Molius altijd zeer nauwkeurig is in het identificeren van de *nostrates* tegenover de andere partijen, zoals de *Geldri*, of de genoemde *Borgondi* en *Angli*.

Als hoofdstad van de Meierij, het grootste bolwerk vlakbij de grens met Gelre en als rijke stad was 's-Hertogenbosch bijna altijd de eerste keuze als uitvalsbasis voor expedities en plundertochten naar Gelre. Filips van Habsburg koos de stad gedurende 1504-6 al als uitvalsbasis tijdens zijn campagne in Gelre.⁴⁴ Tegelijk heeft 's-Hertogenbosch door haar positie en ligging altijd de noodzaak gehad te beschikken over troepen om zich te beschermen. Dus waaruit bestonden deze troepen precies?

In zijn analyse van een eerder conflict waar Brabantse steden in betrokken zijn geweest, het conflict tussen Brabant en Maximiliaan van Habsburg in 1488-9, onderscheidt Willems drie verschillende focuspunten die van belang zijn bij het rekruteren van legers, en drie verschillende legers die eruit voortkomen.⁴⁵ De focuspunten zijn effectiviteit, kosten en loyaliteit. Hier aan koppelt Willems respectievelijk allochtone huurtroepen, (semi-)verplichte autochtone krachten, en autochtone beroepssoldaten. De eerste groep, de huurtroepen, hebben door hun beroep voldoende ervaring op

---

⁴¹ Struijck, *Gelre en Habsburg*, 204.

⁴² Van Os, *Kroniek*, 320.

⁴³ “En zo kwam het dat, toen de Engelsen en de Bourgondiërs door een onafgebroken spervuur van grote projectielen van de kant van de stedelingen van de muren verdreven waren, velen gewond en gesneuveld waren en dat van de rest, door de schrik bevangen, niet alleen niemand meer het beleg wilde voortzetten, maar allen de stad wilden opgeven en helemaal van het rammen van de muren wilde afzien. Niet zonder de schandvlek van luiheid en vadsigheid is het beleg dus opgeheven en de geweldige oorlogsuitrusting is verdwenen als een knetterend en laaiend vuur in een brandend stoppelveld.” Tekst en vertaling uit Molius, *Kroniek*, 208-209.

⁴⁴ Kuijer, *'s-Hertogenbosch*, 276; Van Heurn, *Historie*, 405-6.

⁴⁵ B. Willems, 'Militaire organisatie en staatsvorming aan de vooravond van de Nieuwe Tijd. Een analyse van het conflict tussen Brabant en Maximiliaan van Oostenrijk', *Jaarboek voor middeleeuwse geschiedenis* 1 (1998), 272-5.

het slagveld en kunnen daarom zeer effectief zijn. Tegelijk echter, omdat oorlog hun beroep is, is hun deelname aan een conflict gebaseerd op een berekening van het risico tegenover de opbrengst, en daarom zijn ze niet altijd loyaal aan hun opdrachtgever. De tweede groep omvat de mensen die op basis van een verplichting, en niet uit vrije wil, deelnemen aan het conflict. Een voorbeeld is feodale dienst. Vaak zijn dit mensen met weinig militaire ervaring. Zij zijn zeer goedkoop, omdat voor hun diensten meestal niet of nauwelijks wordt betaald, maar tegelijk erg ineffectief en niet erg loyaal. De meest loyale troepen zijn enthousiaste autochtonen die vechten voor de veiligheid van hun eigen familie, bezit en, in sommige zeer enthousiaste gevallen, voor hun land of stad.

Wanneer we dit model projecteren op de legers die aan de Bossche zijde vochten in de oorlog met Gelre, kunnen we constateren dat alle drie de typen legers te herkennen zijn. Dit is een zeldzaam gegeven: Willems beweert dat 'slechts weinig machthebbers gedurende dezelfde periode gebruik hebben gemaakt van alle drie mogelijke *formats*.'⁴⁶ Deze drie typen traden gedurende het conflict in verschillende combinaties op, zoals het gecombineerde leger van ongeveer 2.000 man dat in 1512 bij Zaltbommel werd verslagen. Dit bestond uit '*omtrent III^C (300) mannen [...] wesende tsamen in getal met sekeren knechten deser stat omtrent II^M (2.000)*.'⁴⁷

Allereerst zijn er de niet-inheemse soldaten die door de Staten van Brabant en de hertog zijn ingehuurd of uit de Habsburgse-Bourgondische gebieden naar het front met Gelre zijn gehaald. Hieronder vallen de hierboven genoemde Spanjaarden, Bourgondiërs en Engelsen. Zij verbleven geruime tijd in de stad. Ondanks dat zij de economie van de stad een boost zullen hebben gegeven, was de stad er niet altijd gelukkig mee. In 1518 bracht Karel V 1.200 Duitse soldaten mee en legerde hen in de huizen van Bossche poorters.⁴⁸ De soldaten vielen de inwoners lastig, bedreigden hen en schrokken ook niet terug voor geweld. De kosten van deze troepen waren echter voor de Staten, niet voor 's-Hertogenbosch. Daarom vallen deze troepen verder buiten het bereik van dit onderzoek.

Tegenover deze groep staan de soldaten die wel door stad en Meierij werden onderhouden. Ook deze kunnen we weer onderscheiden in twee groepen: de *native* troepen, uit Brabant afkomstig, en de uit andere streken afkomstige troepen, die vrijwel altijd als huursoldaten in de dienst van de meierij zijn gekomen. En als laatste is er nog een onderscheid te maken tussen stadstroepen (bijvoorbeeld stadsmilitie of schuttersgilden) en troepen uit de rest van de meierij (meestal gemobiliseerde boeren).

Niet-inheemse huursoldaten werden gedurende het hele conflict met Gelre gebruikt. Reeds aan het begin van het conflict worden er 500 soldaten gehuurd en nog eens negen kapiteins betaald voor

---

⁴⁶ Willems, 'Militaire organisatie', 273.

⁴⁷ Van Os, *Kroniek*, 322.

⁴⁸ Molius, *Kroniek*, 228-231.

hun dienst met een totaal van 1.041 soldaten, onder wie ongeveer 150 ruiters. Ter vergelijking: volgens Willems had Leuven in 1488-9 ongeveer 200 ruiters in dienst. Daar moet wel tegenin gebracht worden dat Leuven alle bewapeningskosten uit eigen zak diende te betalen, terwijl 's-Hertogenbosch als bondgenoot van Maximiliaan en Filips juist financiële steun van de Staten ontving. De huurlegers vormden ongetwijfeld een belangrijk en professioneel onderdeel van de Bossche strijdmacht. Maar, zoals Willems beschrijft, waren ze weinig betrouwbaar en loyaal. Van Synghel vermeldt dat toen de Geldersen in 1512, na bij Zaltbommel de Bosschenaren te hebben verslagen, bijna binnen de stadsmuren van 's-Hertogenbosch waren gekomen, de vijf 'Veentkens', de ingehuurd legers van de stad, weigerden te vechten *'wantse nyet betaelt en weren'*.⁴⁹

De inwoners van de Meierij dienden vaak genoeg in het belang van 's-Hertogenbosch. In teksten zien we vaak een onderscheid tussen *cives Busciducenses*, de echte 'Bosschenaren', en *auxiliar[es] rustic[i]* of dergelijke vormen, de 'hulptroepen van boeren'. Het oudste exemplaar van Molius' kroniek, het zogenaamde handschrift T (naar de huidige bewaarplaats Tongerlo), is hier heel scherp in. Ondanks dit lichte superioriteitsgevoel van Bossche zijde werkten stad en Meierij op militair gebied meestal nauw samen. Volgens Jacobs had 's-Hertogenbosch in de veertiende eeuw het privilege gekregen om niet alleen haar eigen defensie te regelen.⁵⁰ Samenwerking en overleg waren dus vitaal en bovendien werden kosten voor militair beleid gezamenlijk betaald⁵¹; een vierde deel door 's-Hertogenbosch en drie vierde door de Meierij, met iedere plaats naar rato van inwonerstal.⁵² In tijden van directe dreiging was het gebruikelijk dat de stad verordeningen naar alle plaatsen in de Meierij zond met de opdracht aan alle weerbare mannen om zich voor te bereiden en de Geldersen te weerstaan⁵³, of op het luiden van de klokken, dat zich als een soort bakenreeks vanuit 's-Hertogenbosch door de Meierij verspreidde, zich te bewapenen en onder leiding van hun kwartierschout naar 's-Hertogenbosch te trekken. Dat dit een belangrijke taak was voor de kwartierschout, bleek wel in 1505, toen de schout van Oisterwijk toestemming verzocht een plaatsvervanger te mogen benoemen voor de gebruikelijke taken, daar hijzelf zijn handen vol had aan de oorlog.⁵⁴ Deze afspraken over het mobiliseren van de bevolking werden gemaakt na de Brabantse nederlaag bij Niftrik in 1388 en de plundering van de Meierij in de daaropvolgende

---

⁴⁹ Synghel, G. A. M. van, 'Oorlog en geweld in stad en Meierij van 's-Hertogenbosch tijdens de Gelderse oorlogen (1512-1515)', in: D. Haks, G. A. M. Van Synghel, J. Gabriëls et al. (ed.), *Bronnen van geweld: een korte introductie*. (digitaal beschikbaar via: http://www.historici.nl/Onderzoek/tijding/bijdragen/Bronnen_van_geweld/Bronnen%20van%20geweld.pdf, geraadpleegd 12-05-2013) 7.

⁵⁰ Jacobs, *Justitie en politie*, 160.

⁵¹ SAH OSA inv.nr. 1355, kap. 19. Cf. Van Zuijlen, *Inventaris*, 38-9.

⁵² J. Francken, A. van den Oord en W. de Bakker, *Oisterwijk. Een geschiedenis van meer dan 800 jaar*. (Oisterwijk, 2012) 118. SAH OSA inv.nr. 1361, kap. 11. Cf. Van Zuijlen, *Inventaris*, 81. Zie ook Sassen, *Inventaris*, 101. Nr. 687, d.d. 10-12-1512.

⁵³ SAH OSA inv.nr. 1361 kap. 9. Cf. Van Zuijlen, *Inventaris*, 92.

⁵⁴ ARAB Rekenkamer van Brabant inv.nr. 18.

maanden.⁵⁵ Deze gemobiliseerde troepen zullen niet al te enthousiast en gedreven zijn geweest. Ook hun uitrusting moet vrij rudimentair zijn geweest. Volgens Francken en De Bakker werden ze door de schepenen in hun thuisplaats gekozen om in het Bossche leger ten strijde te trekken.⁵⁶ Het kostte 's-Hertogenbosch vrijwel niets, daar de overlevende Oisterwijkers bij hun eigen schepenen de kosten van het losgeld en verblijf kwamen declareren.⁵⁷

In 's-Hertogenbosch zelf waren er ook voldoende strijdbare mannen te vinden. In ieder geval konden alle weerbare mannen worden opgeroepen bij een grote dreiging, of een belangrijke onderneming. Zodra de Gelderse dreiging weer toenam, halverwege de jaren 1520, stelde het bestuur een soort dienstplicht in waarbij alle inwoners van de stad tussen de leeftijd van 19 en 70 op verplichte tijden dienden te oefenen.⁵⁸

Het stadsbestuur legde de defensie gedurende de veertiende en vijftiende eeuw voor een gedeelte in de handen van de opkomende ambachtsgilden en, nog later, speciaal bij de schuttersgilden. Vier gilden waren actief in de eerste helft van de zestiende eeuw: de *Auden Voetboog*, de *Jongen Voetboog*, de *Cloveniers* en de *Handboogschutterij*.⁵⁹ Jacobs noemt in totaal vijf schuttersgilden, waarvan één pas in 1576 wordt opgericht. Net zoals vandaag de dag dekt het woord 'defensie' niet de gehele taak van de gilden. Ze werden namelijk tijdens de oorlogen ook voor offensieve doeleinden ingezet. In 1505 ondernamen de twee voetbooggilden een tocht naar Heusden met een aantal stukken geschut en bij Engelen nemen ze enkele gevangenen.⁶⁰ Hun bewapening en uitrusting werd vanuit het gilde geregeld, en was degelijk en identiek. Deze schutterij zal tot de meest loyale troepen van de stad hebben behoord, om ze binnen het model van Willems te plaatsen. Van de stad ontvingen ze af en toe toelagen om de kosten van onder andere het oefenen te dekken.⁶¹

Jacobs beschrijft ook de taak die de burgers hadden in de defensie van de stad. In 1487 deelde het stadsbestuur de stad op in twaalf blokken. Aan het hoofd van ieder blok stond een kapitein die, bij brand of vijandige aanval, de weerbare mannen van zijn blok aanvoerde. Bovendien had hij ook de administratieve taak alle weerbare mannen in zijn blok te registreren.⁶² Het nut van deze manschappen lijkt bewezen te worden in de loop van het conflict met Gelre. Meerdere malen zijn het de poorters van 's-Hertogenbosch die onder leiding van de stad militaire actie ondernemen, zoals

---

⁵⁵ Francken, *Oisterwijk*, 117.

⁵⁶ Francken, *Oisterwijk*, 119.

⁵⁷ *Ibidem*. Het protocol van het Oisterwijkse schepenaarjaar 1512-3 kent een aantal akten waarin financiële middelen bijeen worden gebracht ten behoeve van vrijkoppingen of door armoede als gevolg van vrijkoppingen. Zie bijvoorbeeld RAT 847 inv.nr 216, f. 12v: '*lxxx gouden gulden voer Jan soen Jan Meeus die tot Boemel gevangen is geweest [...] voer zijn ransoen.*'

⁵⁸ Website van het SAH: '1430-1525 onder de Bourgondiërs' (Geraadpleegd 12 mei 2013).

⁵⁹ SAH OSA inv.nr. 1388, kap. 101. Cf. Van Zuijlen, *Inventaris*, 485.

⁶⁰ SAH OSA inv.nr. 1361, kap. 21. Cf. Van Zuijlen, *Inventaris*, 99.

⁶¹ SAH OSA inv.nr. 1359, kap. 20. Cf. Van Zuijlen, *Inventaris*, 71.

⁶² Jacobs, *Justitie en politie*, 161-2.

de verwoesting van het slot Poederooijen in 1508⁶³ en de ongelukkige veldslag tegen de Geldersen bij Rossum in 1512.⁶⁴ Niet alle poorters kozen echter de kant van hun stad. Sommigen kozen voor verraad en sloten zich aan bij de Geldersen, die goed gebruik konden maken van de lokale kennis van de poorters. Een poorter vertelde de Geldersen zelfs waar in Oss de rijkste burgers woonden.⁶⁵

Buiten deze 'speciale' stadsverdediging had 's-Hertogenbosch ook 'normale' stadsdefensie, zoals de poortwachters. In hachelijkere tijden werden deze bijgestaan door schrijvers, die in opdracht van het stadsbestuur minutieus bijhielden wie en welke goederen er in en uit de stad gingen.⁶⁶

Gedurende het conflict kwam 's-Hertogenbosch in contact met verscheidene geallieerde legers. De vorst stuurde troepen vanuit alle hoeken van het Habsburgse rijk naar het front. 's-Hertogenbosch zelf huurde soldaten in om voor hun zaak te strijden, maar had ook de mogelijkheid om boeren uit de Meierij te mobiliseren. Binnen haar eigen stadsmuren was er permanente defensie aanwezig in de vorm van schuttersgilden, en in tijden van dreiging konden de burgers gemobiliseerd worden via een soort wijkensysteem. De drie focuspunten uit het model van Willems zijn in deze troepen te herkennen: de huurlegers (efficiëntie), de gemobiliseerde boeren uit de Meierij (kostenaspect) en de Bossche schuttersgilden (loyaliteit). De Bossche poorters bevinden zich ergens tussen de laatste twee aspecten. Voor een gedeelte van de bevolking moet het een eer zijn geweest om voor de stad te vechten, terwijl een ander gedeelte ongetwijfeld niets hoefde te weten van vechten en alle nare gevolgen hiervan.

3. Bossche bewapening en artillerie

Al minstens sinds het begin van de vijftiende eeuw bezat 's-Hertogenbosch artillerie, zoals donderbussen en rabandekens.⁶⁷ Op het Hinthamereinde, aan het uiteinde van de stad⁶⁸ bevond zich aan het begin van de zestiende eeuw en zeer waarschijnlijk ook al veel eerder, een buskruitmolen.⁶⁹ Bovendien is er in 1497 al sprake van de ambten van busmeester en artilleriemeester.⁷⁰ Hoewel er geen stadsrekeningen zijn om het te bewijzen, is er een document bewaard uit 1479 waarin

---

⁶³ Molius, *Kroniek*, 196-9; Van Os, *Kroniek*, 307.

⁶⁴ Molius, *Kroniek*, 208-13; Van Os, *Kroniek*, 322.

⁶⁵ ARAB Rekenkamer van Brabant, inv.nr. 12996: *'Henneken Thyssen van Oeyen poorter der stadt vanden Bossche die welcke oic was in den lande van Gelre ende een leydsman van anderen quaetwilligen, gemerct dat hy die wegen kende ende wel wiste die ryckste luden woenen tot Os ende dair omtrent'*

⁶⁶ SAH OSA inv.nr. 1359, kap. 20. Cf. Van Zuijlen, *Inventaris*, 71. Jacobs, *Justitie en politie*, 162.

⁶⁷ SAH OSA inv.nr. 1350, kap. 10. Cf. Van Zuijlen, *Inventaris*, 12.

⁶⁸ Rond 1540 werd het Hinthamereinde geïncorporeerd binnen de stadsmuren. Waarschijnlijk lag de buskruitmolen dus voor die tijd nog net buiten de stad, op een veilige afstand van bewoning in het geval van ongelukken.

⁶⁹ SAH OSA inv.nr. 1362 kap. 20. Cf. Van Zuijlen, *Inventaris*, 106.

⁷⁰ SAH OSA inv.nr. 1355, kap. 17 en 19. Cf. Van Zuijlen, *Inventaris*, 35-36.

Maximiliaan en Maria aan de stad het recht geven om de artillerie te behouden die ze in de oorlog met Gelre had buitgemaakt⁷¹. Bovendien wordt in enkele charters uit de vijftiende eeuw melding gedaan van de koop en verplaatsing van kanonnen⁷², waarbij, in 1480, de term *'artalrye der stad voirscreven'* valt.⁷³ Hierdoor lijkt het me duidelijk dat artillerie in de late vijftiende eeuw al in aanzienlijke mate aanwezig moet zijn geweest in de stad.

Buskruit en kanonskogels werden dus in de stad zelf gegoten, maar voor artillerie moest men naar buiten uitwijken. In 1510 wordt te Antwerpen door meester Merten Mertensse een flink kanon gegoten – waarvan het vervoer alleen al de stadskas zwaar belastte – en meesters Caspar Lydenaist uit Neurenberg en Jan Zeghen uit Keulen worden naar 's-Hertogenbosch gehaald om respectievelijk twee bronzen kartouwen en een enorme *nootslange* te produceren, waarvan de laatste *'xxij voets lanck wesende, ende te schieten eenen ijseren cloot van xvijj pont ende met xxxvj pont buscruyts'*.⁷⁴ Dit wapen, *Stuer geweld* genaamd, zou het paradepaardje van de Bossche verdediging moeten worden. In plaats daarvan wordt het een financiële nachtmerrie. Nadat het proefschietsen twee maal mislukt door fouten in het kanon weigert het stadsbestuur Zeghen te betalen. Er werd een lang en duur proces aangespannen, en pas in 1532 kwam het tot een schikking: de smid kreeg 250 karolusgulden als betaling.⁷⁵

De Bossche artillerie was niet stationair: verscheidene malen wordt er gesleept met stukken artillerie tussen de stad en de verschillende blokhuisen in de omgeving. Dit zou tevens kunnen bewijzen dat 's-Hertogenbosch zwaar genoeg bewapend was om stukken te kunnen missen.

Niet alle artillerie waren ook vuurwapens. Molius maakt in zijn kroniek bij de belegering van Poederooijen in 1508 melding van een *mortarium* of een tuimelaar.⁷⁶ Wat het precies voor wapens zijn, is onduidelijk, maar de beschrijving heeft wat weg van een blijde. Er kunnen namelijk 'kogels en hele zware stenen' omhoog worden geworpen. Tegelijk zal het geen immens apparaat zijn geweest, daar er in meervoud wordt gesproken. De stadrekeningen van 1506-7 melden geen kosten voor een dergelijk wapen, wat zou kunnen betekenen dat het geen duur wapen is. Wellicht kon het ter plaatse uit aanwezig materiaal worden opgebouwd.

In 1511 bereidde men zich in 's-Hertogenbosch voor op de belegering van Venlo. Molius schrijft dat *'ingens pulveris tormentarii globorum, sagittarum et aliorum Martis insignium copia colligitur'*⁷⁷ en

---

⁷¹ SAH OSA 3146. Sassen, *Inventaris*, Nr. 574, d.d. 25 jan. 1479.

⁷² SAH OSA inv.nrs. 3145 en 51, f. 205v. Sassen, *Inventaris*, 63 en 194. Nr. 457, d.d. 09-07-1450 en nr. 1290, d.d. 1472.

⁷³ SAH OSA inv.nr. 3147. Sassen, *Inventaris*, 84. Nr. 581 d.d. 14-01-1480

⁷⁴ SAH OSA inv.nr. 1366, kap. 22. Cf. Van Zuijlen, *Inventaris*, 195.

⁷⁵ SAH OSA inv.nrs. 1388, kap. 103. Cf. Van Zuijlen, *Inventaris*, 487. Zie ook inv.nrs. 3148 en 3150.

⁷⁶ Molius, *Kroniek*, 196-7.

⁷⁷ 'Men bracht een ontzaglijke voorraad buskruit, kogels, pijlen en ander oorlogstuig bijeen'. Tekst en vertaling uit Molius, *Kroniek*, 206-207.

dat valt ook te zien in de rekeningen. Er is voor maar liefst 2.358 gulden (ongeveer 5% van de totale rekening) besteed aan wapens en munitie. Voor de aankoop van buskruit, meer dan 1.100 pond lood voor het maken van kogels, en maar liefst 4.339 pijlen voor een bedrag van ongeveer 73 gulden.⁷⁸ Als we dit afzetten tegen de vorige aankopen van wapens, in de rekening van 1506-7, dan valt te zien dat het aantal pijlen is afgenomen. Toen werd namelijk maar 44 gulden betaald voor 5.030 pijlen⁷⁹ en het jaar ervoor voor 2.100 pijlen slechts 17 gulden.⁸⁰ Blijkbaar zagen de pijlmakers in 's-Hertogenbosch kans om te profiteren van de druk tot bewapening en bescherming die in de oorlog op het stadsbestuur lag. De hoeveelheid lood is echter bijna vernegenvoudigd, van 152½ pond in 1506-7 naar meer dan 1.100 pond in 1511-2. In 1507-8, voor de belegering van Poederooijen, is er zelfs 2.364 pond gekocht.⁸¹ Dit zou een toename in de hoeveelheid artillerie en vuurwapens kunnen betekenen, zoals geïllustreerd in de grote opdrachten die de stad aan buitenlandse smeden had gegeven voor het fabriceren van kanonnen. Een andere uitleg kan echter zijn dat de stad de kosten op zich nam voor de bewapening van alle buitenlandse soldaten die door Margaretha naar 's-Hertogenbosch waren gestuurd voor het beleg. De stadsrekeningen geven hier geen duidelijke informatie over. Maar in dit geval lijkt het mij wel enigszins vreemd dat 's-Hertogenbosch in die jaren geen financiële steun heeft gekregen van de Staten. Daarom acht ik deze theorie onwaarschijnlijk. Een derde vergelijkingspunt hebben we met de rekening van 1497-8. Dan wordt er 159 gulden betaald voor buskruit en bijna 14 gulden voor pijlen. Dat de kosten voor artillerie hoog waren, valt ook op te maken uit de besluiten van het stadsbestuur. In 1511, tijdens een periode van verhoogde militaire activiteit, verordent zij namelijk dat iedere nieuwe poorter negen stuiver zal betalen voor salpeter *'[a]lsoe deze stat ... tegens die Gelressche ... dagelics moet hebben ende besorgen vele buscruyts pijlen ende andre gereedschap daer tot dienende'*.⁸²

De infanterie maakte onder andere gebruik van haakbussen, zoals we uit de aantallen en kosten daarvan in de rekeningen kunnen afleiden. Een van de schuttersgilden, de Cloveniers, schoot met vuurwapens. Het is goed mogelijk dat de training voor de Bossche poorters ook uit het schieten met vuurwapens bestond. Hierboven is reeds beschreven dat minstens twee schuttersgilden de voetboog gebruikten. Verder zien we bij de oorlogsinkopen in 1506-7 dat er hellebaarden en spiesen werden gekocht om de burgers te bewapenen.⁸³

---

⁷⁸ SAH OSA inv.nr. 1368, kap. 47. Cf. Van Zuijlen, *Inventaris*, 243-4.

⁷⁹ SAH OSA inv.nr. 1363, kap. 18. Cf. Van Zuijlen, *Inventaris*, 121.

⁸⁰ SAH OSA inv.nr. 1362, kap. 19 en 20. Cf. Van Zuijlen, *Inventaris*, 106.

⁸¹ SAH OSA inv.nr. 1364, kap. 24. Cf. Van Zuijlen, *Inventaris*, 154-6.

⁸² SAH OSA inv.nr. 49, f. 121r. Zie ook Sassen, *Inventaris* nr. 1175, d.d. 16-11-1511.

⁸³ SAH OSA inv.nr. 1363, kap. 18. Cf. Van Zuijlen, *Inventaris*, 121.

De bewapening van 's-Hertogenbosch was van een hoog niveau. Grote stukken artillerie werden besteld in het buitenland, zware kanonnen die vanaf de muren de vijand dienden te imponeren. Munitie werd in de stad zelf gemaakt. De infanterie vocht grotendeels met bogen, zowel de poorters als minstens twee schuttersgilden. Dit bewijzen de verordeningen tot training en de grote aantallen pijlen die de rekeningen vermelden. Maar ook handwapens, voornamelijk stafwapens, stonden tot de beschikking van de poorters. Handvuurwapens aanwezig, maar waarschijnlijk nog niet in grote getallen, daar vanaf de jaren 1510 elke poorter die een functie in het stadsbestuur wilde, een haakbus ten geschenke moest doen. Bovendien was er maar minstens één schuttersgilde dat zich met deze wapens bezighield, het is verder onbekend of de poorters deze wapens ook in handen kregen.

4. Communicatie, informatie, regulatie en diplomatie

'Kennis is macht' verhaalt een spreekwoord, en in een conflict is deze bewering maar al te vaak waar. Het was – en is nog altijd – van groot belang te weten wie waar was en wat wanneer zou gebeuren. Communicatie was dus een belangrijk onderdeel van het militaire beleid van 's-Hertogenbosch in de oorlog met Gelre. Nog geen tien jaar voor het begin van deze oorlog had Brabant immers aan den lijve ondervonden wat de consequenties waren van de onmogelijkheid tot communiceren. Tijdens de opstand tegen het regentschap van Maximiliaan in 1488-1489 had het leger van de regent de Vlaamse en Brabantse steden effectief afgesneden van elkaar en geïsoleerd, zodat iedere stad de opstand individueel en op eigen voorraden moest voortzetten.⁸⁴ Binnen korte tijd hadden de steden geen andere keus dan zich over te geven. 's-Hertogenbosch had zich in dit conflict afzijdig gehouden, maar diende wel de boete te betalen die aan alle steden in Vlaanderen en Brabant werd opgelegd. Dit hoofdstuk is gewijd aan vier onderdelen: communicatie, informatie, regulatie en diplomatie. Deze zaken hebben als gemeenschappelijke noemer de verhoudingen tussen twee verschillende partijen. Communicatie is noodzakelijk voor het vergaren van informatie en het verspreiden van bevelen en andere informatie binnen de verschillende Brabantse partijen, als ook voor diplomatie en ander contact tussen de twee oorlogsvoerende partijen.

Er was zeer veel communicatie tussen het stadsbestuur en de verschillende steden, dorpen en vrijheden in de Meierij. Op regelmatige basis reisden boden heen en weer die met bevelen, resoluties of verzoeken door de Meierij trokken. Ieder kwartier van de Meierij diende immers te weten waar ze verwacht werden in het geval van een directe dreiging, en dat gold daarbinnen voor

---

⁸⁴ Willems, 'Militaire organisatie', 282-3.

ieder dorp, stad of vrijheid. Andere communicatie middelen werden soms ook gebruikt: zoals hierboven reeds genoemd was er een reeks van bakens aangesteld, bestaande uit kerken die de klokken luidden bij dreigend onheil. Bovendien plaatste de stad in de jaren twintig op iedere toren en poort een klok om de poorters snel te kunnen alarmeren.⁸⁵

Herhaaldelijk kregen de dorpen ook de vraag of ze, in het geval van plunderende Geldersen, de locatie wilden doorgeven. Ook toen in 1506 er berichten waren over een Frans leger dat Gelre ten hulp zou zijn gekomen, werden er boden in de richting van Eindhoven gestuurd voor inlichtingen waar dit leger zich nu bevond.⁸⁶ De lijst met kosten voor boden in het jaar 1527-8, toen de vijandigheden weer volop bezig waren, is dan ook vele folia lang. Ten vierde zond het stadsbestuur geregeld boden uit om in contact te blijven met de staten, de regentes of de vorst. De meeste correspondentie tussen deze twee partijen had een financieel karakter. Zo verzocht het stadsbestuur geregeld om een tegemoetkoming in de oorlogskosten of een verrekening van die kosten in de jaarlijkse beden.

Op regelmatige basis verspreidde het stadsbestuur bepalingen en nieuwe regels, sommige tijdelijk, andere permanent(er). In 1504, toen Filips opnieuw een aanval voorbereidde vanuit 's-Hertogenbosch, besloot het stadsbestuur dat Brabanders geen enkel contact meer mochten hebben met Geldersen: *'dat zij alhier in dese stad noch inder meyeryen egheen conversatie frequentatie comanscappen wanderinge off verkeringe hebben en souden'*.⁸⁷ Vooral het verbod op handel (*comanscappen*) met Gelre moet voor de stad en Meierij een behoorlijke klap zijn geweest. Twee jaar later volgde de bepaling dat het stadsbestuur Brabanders aanmoedigde zoveel mogelijk koren te oogsten op Gelders land, in een poging de vijand uit te putten.⁸⁸ Ook werden geregeld boden gestuurd naar strategische plaatsen met de boodschap dat de waakzaamheid hoog moet blijven.⁸⁹ Regulering en justitie vormden een belangrijk factor in het besturen van de stad en Meierij in deze tijd. In tijden van oorlog namelijk moest men, vaker dan gebruikelijk, op zijn hoede zijn voor ongere lieden. Groepen soldaten zwierven rond, dieven zagen hun kansen en allerlei vreemd volk was meegekomen naar deze streken. Het stadsbestuur en dat van de Meierij traden dan ook hard op tegen dergelijke groepen. Zo ondernamen de hoogschout met zijn dienaren in 1516 een expeditie tegen rovers in het Kempenland, gesteund door maar liefst zestig schutters van de *Ouden Voetboog* en de *Cloveniers*.⁹⁰ Ook binnen de stad werd zwaarder gelet op criminaliteit. In 1530 werd in ieder

---

⁸⁵ Kuijer, *'s-Hertogenbosch*, 292.

⁸⁶ SAH OSA inv.nr. 1362, kap. 8. Cf. Van Zuijlen, *Inventaris*, 105.

⁸⁷ SAH OSA inv.nr. 1360, kap. 8. Cf. Van Zuijlen, *Inventaris*, 75.

⁸⁸ SAH OSA inv.nr. 1361, kap. 9. Cf. Van Zuijlen, *Inventaris*, 94.

⁸⁹ SAH OSA inv.nr. 1384, kap. 59. Cf. Van Zuijlen, *Inventaris*, 438-9.

⁹⁰ SAH OSA inv.nr. 1372, kap. 8. Cf. Van Zuijlen, *Inventaris*, 309.

van de negen blokken van de stad *'twee weeckers om bij nacht te waken ende toe te sien om die excessievelicke misdaden der scribbers ende scrobsteren, stellende dese stad.'*⁹¹ Criminaliteit werd in deze tijd ook zwaar bestraft. Een verrader uit Hintham werd opgeknoopt, en vier soldaten uit Gelre die gevangen waren genomen tijdens de belegering van Asperen werden onthoofd.⁹² De schuttersgilden werden geregeld ingezet om dit soort gevangenen te arresteren en naar de stad te brengen.

Zowel Gelre als de Meierij maakte gebruik van spionnen. Het was een spion die in 1524 de Geldersen op de hoogte stelde dat er geen garnizoen gelegerd was in 's-Hertogenbosch. Hij moest dit echter zwaar bekopen: nadat de Gelderse troepen waren verjaagd, werd de spion publiekelijk opgehangen. 's-Hertogenbosch pakte het wat subtieler aan en stuurde meerdere malen vrouwelijke spionnen naar Gelre om informatie te vergaren.⁹³ Vrouwen konden echter niet overal dienst doen: in het vijandige leger zouden ze zonder twijfel een doelwit zijn voor verkrachting. Daarom waren het drie mannen die in 1513 *'onder die Geldersche knechten gewandelt hadde ende die gevolght waer zij thooft heenen hadde.'*⁹⁴ Spionnen werden op regelmatige basis uitgezonden in de periode van vrede na 1528, volgens Kuijer omdat 's-Hertogenbosch toch niet geheel vertrouwde op de *good will* van Karel van Gelre.⁹⁵

Het vierde onderwerp van dit hoofdstuk is diplomatie. Het conflict wordt de Gelderse oorlogen genoemd, niet oorlog. Over een periode van bijna een halve eeuw waren er acht losse tijdstippen waarop er werkelijk militaire interactie was tussen beide partijen.⁹⁶ Tussendoor hielden beide partijen een vrede of wapenstilstand in acht, zoals in 1497⁹⁷, een mislukte poging te Gorinchem (1528), Grave (1534) en uiteindelijk Venlo (1543). Door blijvende spanningen hield geen enkel verdrag het erg lang uit. Molius schrijft dat in 1524 de Geldersen *'quietis ac pacis impatienssimi rursus meditabantur in Brabantos ac praecipue in Busciducenses bellum movere'*.⁹⁸ Natuurlijk overdrijft hij schromelijk, maar er zit wel een kern van waarheid in. Gedurende de eerste fases, in de jaren negentig van de vijftiende eeuw, waren de Habsburgers de offensieve partij geweest, en teisterden Maximiliaan en Filips het hertogdom door de continue pogingen om het in te lijven. Vanaf de jaren twintig wisselde dit en nam Gelre geregeld het initiatief tot oorlog door de Maas over te steken om te plunderen en te brandschatten. Ook hield de hertog van Gelre, die de expansiedrift van

---

⁹¹ SAH OSA inv.nr. 1387, kap. 27. Cf. Van Zuijlen, *Inventaris*, 477.

⁹² SAH OSA inv.nr. 1373, kap. 28. Cf. Van Zuijlen, *Inventaris*, 327

⁹³ SAH OSA inv.nr. 1380, kap. 89. Cf. Van Zuijlen, *Inventaris*, 404. En SAH OSA inv.nr. 1373, kap. 28. Cf. Van Zuijlen, *Inventaris*, 325, 327.

⁹⁴ SAH OSA inv.nr. 1370, kap. 20. Cf. Van Zuijlen, *Inventaris*, 291.

⁹⁵ Kuijer, *'s-Hertogenbosch*, 312.

⁹⁶ Zie noot 7.

⁹⁷ BHC 346 Cuypers van Velthoven, inv.nr. 190, d.d. 1497.

⁹⁸ 'die niet tegen vrede en rust kunnen, opnieuw een oorlog tegen de Brabanders en vooral tegen die van 's-Hertogenbosch te ontketenen'. Tekst en vertaling uit Molius, *Kroniek*, 232-3.

de Habsburgers probeerde tegen te houden, zich vrijwel nooit aan de vredesbepalingen. Te Gorinchem in 1528 zouden Karel van Gelre en Karel V tot een overeenkomst komen waarin Gelre zou worden overgedragen aan de keizer. Deze zou het vervolgens in leen zou teruggeven aan Karel van Gelre. Hiermee stemden beide partijen in, zodat er eindelijk een paar jaar rust voor de Meierij aankwam.⁹⁹ Maar met Franse militaire steun besloot de hertog toch anders. Het duurde tenslotte nog zes jaar en een aantal nieuwe nederlagen voor hij zich overgaf en het verdrag van Grave tekende. Toch duurde het niet lang voor hij in het geheim een overeenkomst sloot met de Franse koning, die hij benoemde tot zijn opvolger.

Voor de stad was het dus van groot belang om snel en efficiënt informatie te verkrijgen en door te spelen naar andere partijen. Hiervoor maakte ze gebruik van boden en een alarmsysteem van klokken door de gehele Meierij. Gedurende het conflict werden er meerdere malen nieuwe verordeningen doorgestuurd, waarmee de orde en rust in de Meierij werd getracht in stand te houden in deze woelige tijden. Tenslotte hebben de Bosschenaren ook geregeld contact gehad met de Gelderse leiders, opnieuw via boden en ontmoetingen, om op bepaalde momenten tot een vredesakkoord te komen.

5. Economische situatie tijdens het Gelderse conflict

Het is bijna onnodig om te vermelden dat het conflict met Gelre een enorme last was op de schatkist van stad en Meierij. Zoals hierboven reeds vermeld, werkten beiden op het gebied van militaire financiën nauw samen. De kosten werden gedeeld: een vierde deel werd door 's-Hertogenbosch betaald, de overige drie kwart kwam voor de rekening van de Meierij¹⁰⁰, en werd omgerekend per plaats naar het aantal inwoners. Hiervoor kwamen afgevaardigden naar 's-Hertogenbosch toe. De onderhandelingen over en presentatie van de rekening verliep meestal vredig, maar een enkele keer leidde het tot onenigheid.

In de laatste vier jaar van de vijftiende eeuw was de stadsschuld opgelopen tot maar liefst 99.350 gulden.¹⁰¹ In 1505 was deze schuld teruggebracht tot 79.807 gulden¹⁰², maar ondanks het besluit tot het opleggen van een extra halve personele omslag op de poorters, was de schuld toch gestegen tot meer dan 85.000 gulden aan het einde van het volgende rekeningjaar.¹⁰³ Pas in 1511 tonen de

---

⁹⁹ Kuijer, *'s-Hertogenbosch*, 311.

¹⁰⁰ Francken, *Oisterwijk*, 118. SAH OSA inv.nr. 1361, kap. 11. Cf. Van Zuijlen, *Inventaris*, 81. Zie ook Sassen, *Inventaris*, 101. Nr. 687, d.d. 10-12-1512.

¹⁰¹ SAH OSA inv.nr. 1358. Cf. Van Zuijlen, *Inventaris*, 56.

¹⁰² SAH OSA inv.nr. 1361. Cf. Van Zuijlen, *Inventaris*, 100.

¹⁰³ SAH OSA inv.nr. 1362. Cf. Van Zuijlen, *Inventaris*, 108.

rekeningen een positief eindsaldo, het eerste in minstens vijftien jaar. Deze omslagen, of zettingen, waren extra belastingen die eenmalig werden geheven. Tussen 1500 en 1512 hief het stadsbestuur maar liefst twaalf maal een dergelijke omslag.¹⁰⁴ Kuijer heeft berekend dat het totale tekort over de periode 1520-1550 rond de 110.000 gulden heeft gelegen; in meer dan 65% van de gevallen eindigden de stadsrekeningen tussen die periode met een negatief saldo.¹⁰⁵ De eerste tien jaar sinds de hernieuwing van de oorlog in 1504 staan hieronder in bijlage A. Ook hier is het nijpende tekort en de immense schuld duidelijk zichtbaar.

De uitgaven waren geregeld zeer hoog. Het gildenoproer van 1525 was zeker niet best voor de Bossche financiën. De voorwaarden van de verzoening met Karel V omvatten onder andere de betaling van 12.000 gulden voor de oorlog die de keizer voerde met Frankrijk. Bovendien lag de schade voor de stad om en nabij de 25.000 gulden.¹⁰⁶ Om aan dit bedrag te komen moest de stad opnieuw flinke aantallen renten verkopen.¹⁰⁷

	Uitgaven	Inkomsten	Verschil	Schuld	Militaire uitg.*
1504-5	67.187	63.994	- 3.192	79.807	4911 (7.3%)
1505-6	33.630	28.053	- 5.576	85.105	
1506-7	72.014	68.141	- 3.873	53.977	1564 (2.2%)
1507-8	98.245	91.361	- 6.884		56086 (57%)
1508-9	26.936	28.825	- 1.888	64.228	
1509-10	48.507	36.741	- 11.765	60.822	3317 (6.8%)
1510-1	39.634	41.514	+ 1.879		1068 (2.7%)
1511-2	54.424	41.618	- 12.806	58.005	3456 (6.3%)
1512-3	51.916	48.429	- 3.487		3125 (6.0%)
1513-4	38.700	39.155	+ 454		8159 (21%)
1514-5	40.885	36.499	- 4.386		

Bijlage A: Inkomsten en uitgaven van 's-Hertogenbosch 1504-1515

(* Onder militaire uitgaven worden kosten voor wapens, troepen en ommuring gerekend, niet de kosten voor bijv. boden of stadsofficieren)

Militaire uitgaven waren extreem hoog in jaren van direct conflict. In 1508 waren de kosten voor het inhuren van troepen en het betalen van de militaire posities in 's-Hertogenbosch al bijna 55.000 gulden¹⁰⁸, ongeveer 55% van de totale uitgaven van dat jaar. De kosten voor het uitrusten en het bewapenen van de troepen en de poorters zijn reeds in hoofdstuk 2 aan de orde gekomen. Ook om defensieve maatregelen, zoals de bouw van verdedigingswerken, te bekostigen was de stad gedwongen om zich in de schulden te steken door lijfrenten te verkopen.¹⁰⁹

¹⁰⁴ A. van Drunen, *'s-Hertogenbosch van straet tot stroom* (Zwolle, 2006) 36-37.

¹⁰⁵ Kuijer, *'s-Hertogenbosch*, 323.

¹⁰⁶ Kuijer, *'s-Hertogenbosch*, 323.

¹⁰⁷ Sassen, *Inventaris*, 107. Nrs. 719, d.d. 07-1525 en 722, d.d. 13-10-1525.

¹⁰⁸ SAH OSA inv.nr. 1364, kap. 37. Cf. Van Zuijlen, *Inventaris*, 170.

¹⁰⁹ SAH OSA inv.nr. 1376, kap. 5. Cf. Van Zuijlen, *Inventaris*, 351.

's-Hertogenbosch stond echter niet alleen. Van andere steden in Brabant, zoals Brussel en Antwerpen heeft ze enkele malen geld ontvangen als bijdragen in de oorlogskosten¹¹⁰ en de Staten wilden geregeld nog wel coulant zijn in de bijdrage aan de beden en andere verplichte kosten. Filips en Karel V schonken de stad tussen 1505 en 1526 vijfmaal een brief van atterminatie, waardoor ze langer de tijd had om de afbetaling van haar schulden te regelen.¹¹¹ Een andere keer wordt volstaan met slechts de helft van de oorspronkelijk gevraagde bede. Dat moet een behoorlijke verlichting zijn geweest; de kosten van de twee beden in 1527-8 waren 42.366 gulden.¹¹² Een zelfde korting op de bede verkreeg Heusden in 1521 ten gevolge van de schade uit de oorlog. De keizer bood hier zelfs de inwoners zijn bescherming tegen arrestatie op basis van schulden.¹¹³ Op allerlei andere manieren trachtte de stad aan inkomsten te komen. Tweemaal is er een loterij gehouden, in 1506 en 1522. Hiermee wist de stad bij elkaar meer dan 50.000 gulden op te halen.¹¹⁴ Loterijen vormden in de vijftiende en zestiende eeuw een handig middel om de stadsfinanciën aan te vullen en kwamen daardoor veelvuldig voor in de Lage Landen.¹¹⁵

De Meierij kende niet alleen zware financiële lasten ten gevolge van het voeren van oorlog, maar ook zeer zeker door het trachten te voorkomen van oorlog. Enorme bedragen werden betaald aan brandschatting; Kuijer noemt 123.000 gulden voor Maasland, en ruim 300.000 voor het Peelland.¹¹⁶ In de laatste fasen van de oorlog, wanneer Maarten van Rossem met zijn leger de Meierij binnenviel, diende Hilvarenbeek 2.800 gulden te betalen, Tilburg 4.300 en de vrijheid Oisterwijk maar liefst 11.000 gulden.¹¹⁷ De situatie waarin de Meierij verkeerde, wordt duidelijk uit een rapport dat een raadsman van Karel V in 1515 opstelde toen hij door Brabant trok om de situatie daar te beoordelen. Hij kwam daar zoveel rampspoed, verwoesting en armoede tegen dat hij zijn heer aanraadde om de bedes te verlagen; met Oisterwijk en het Kempenland voor een derde deel en het Maasland en Peelland met maar liefst de helft.¹¹⁸

Volgens Kuijer is er wel een lichtpuntje: de lakenhandel van de stad specialiseerde zich vanaf het einde van de vijftiende eeuw, gesteund door privileges en verordeningen van het stadsbestuur. Het handelsnetwerk verbreidde zich, en 's-Hertogenbosch ondervond hier de economische voordelen van.¹¹⁹

---

¹¹⁰ SAH OSA inv.nr. 1373, kap 8. Cf. Van Zuijlen, *Inventaris*, 314.

¹¹¹ Sassen, *Inventaris*, 98. Nr. 666, d.d. 13-03-1505-6 en *Ibidem*, 105. Nr. 712, d.d. 22-11-1519.

¹¹² SAH OSA inv.nr. 1384, kap. 56. Cf. Van Zuijlen, *Inventaris*, 431.

¹¹³ ARAB Rekenkamer van Brabant, inv.nr. 79

¹¹⁴ SAH OSA inv.nr. 1363, kap. 39 en inv.nr. 1378, kap. 76. Cf. Van Zuijlen, *Inventaris*, 111 en 368.

¹¹⁵ G. C. M. van Dijck, *De Bossche Loterij 1562-1564*. (Sermoyer, 2003) 7-8.

¹¹⁶ Kuijer, *'s-Hertogenbosch*, 293.

¹¹⁷ Francken, *Oisterwijk*, 120.

¹¹⁸ Kuijer, *'s-Hertogenbosch*, 293.

¹¹⁹ *Ibidem*, 294-5.

's-Hertogenbosch raakte diep in de schulden als gevolg van het conflict. Via extra belastingen, een loterij en verzoeken aan de vorsten probeerde ze het hoofd boven water te houden. Ook de Meierij zelf had grote economische problemen: de Gelderse troepen eisten grote sommen geld als vrijwaring van plundering en brandschatting. De schade die wel werd toegebracht aan de Meierij was de oorzaak van economische achteruitgang, nog vaak vele jaren nadien.¹²⁰ Desalniettemin kende de stad een lichte economische boost door de innovaties in de lakenhandel.

6. Conclusie

Vanuit verschillende invalshoeken is er gekeken naar het militaire beleid van 's-Hertogenbosch gedurende het conflict met Gelre. Op het gebied van stadsommuring en vestingwerken was de stad niet al te best begonnen aan de zestiende eeuw. Herstel was nodig en het stadsbestuur ondernam dan ook meteen actie toen het conflict rond 1504 weer een opleving kende. De muren werden aangepast om geschut te kunnen herbergen en versterkt met aarden wallen, de grachten werden uitgediept en een commissie werd ingesteld die zich volledig op het onderhoud van de vestingwerken richtte. Naast deze aanpassing ondergingen de muren ook een metamorfose vanaf de jaren 1520. Hernieuwde waardering van 's-Hertogenbosch als noordelijk bolwerk vlakbij de Maas leidde tot nieuwe aanpassingen aan de verdedigingswerken: de constructie van nieuwe bolwerken en de voltooiing van de ommuring rond de nieuwe stadswijken in het zuiden en oosten. Er werd gebruik gemaakt van de modernste technieken en stijlen, en aan het einde van deze bouwperiode kende de stad volledig up-to-date verdedigingswerken.

Qua troepen zette 's-Hertogenbosch verschillende soorten legers in. Huurtroepen werden betaald om te vechten, boeren uit de Meierij werden opgetrommeld en ook poorters namen vaak deel aan militaire ondernemingen. Deze aparte troepenmachten komen overeen met de door Willems genoemde focuspunten, namelijk respectievelijk effectiviteit, kostenbesparing en loyaliteit. Tijdens ondernemingen werden meestal combinaties van twee of meer troepenmachten op pad gestuurd. Veel aandacht werd besteed aan de laatste soort troepen: de Bossche poorters. Via verordeningen en regelingen dienden deze geregeld te oefenen en de stad zorgde voor voldoende wapens. Wapens vormden een belangrijk onderdeel van het militaire beleid van 's-Hertogenbosch. Het stadsbestuur gaf opdracht tot het gieten van grote kanonnen die vanaf de muren konden worden afgevuurd. De munitie werd in de stad zelf gemaakt, voor de artillerie plaatste men een bestelling bij een buitenlandse smederij. Op grote schaal werd tijdens het conflict lood, salpeter en zwavel ingekocht, als grondstoffen voor kogels en buskruit. Een groot deel van de infanterie vocht met een boog,

---

¹²⁰ Francken, *Oisterwijk*, 121.

gezien de grote aantallen gekochte pijlen. De hierboven genoemde training zal dus boogschieten zijn geweest. Maar ook andere wapens als speren en hellebaarden komen meerdere malen terug.

In het conflict hield 's-Hertogenbosch nauwlettend de gebeurtenissen in en rond de Meierij in de gaten. Criminaliteit werd zwaar bestraft en tegengewerkt, boden werden rondgezonden om nieuw in te winnen en spionnen moesten achter geheime informatie komen in Gelre. Ook kondigde het stadsbestuur geregeld strenge wetten en ordonnanties af om de orde te behouden in stad en meierij. Met de andere plaatsen in de Meierij werd goed contact gehouden, zodat in tijden van directe dreiging snel en efficiënt de gehele Meierij kon worden opgeroepen.

Tenslotte hebben we kunnen zien dat de stad in diepe schulden zat gedurende het conflict, en dat ze deze kloof geprobeerd hebben te vullen door middel van extra belastingen en loterijen. De stad had vooral veel kosten aan het bewapenen en in standhouden van troepen terwijl het de rest van de Meierij juist het extreem veel geld kostte om de Gelderse troepen af te kopen.

Al met al kan men het beleid van 's-Hertogenbosch defensief en repressief noemen. Er zijn zeker ondernemingen geweest waarbij de Bosschenaren het initiatief namen tot oorlogshandelingen, zoals de aanval op het slot Poederooijen en de slag bij Zaltbommel, of waarbij ze een plaats hadden binnen de offensieve partij zoals bij de belegering van Venlo. Deze ondernemingen zijn echter in de minderheid. Het herstellen en verbouwen van de stadsmuren, het trainen van de poorters en het oproepsysteem door de Meierij zijn alle voorbeelden van de voorzorgsmaatregelen die getroffen werden in het geval van een directe aanval. Het merendeel van de militaire actie vindt plaats nadat de Geldersen de Maas hadden overgestoken en door de Meierij trokken. Voorbeelden van Brabanders die Gelre binnenvallen zijn veel schaarser.

Deze terughoudendheid is ook niet erg vreemd. Ondanks de vijandigheid met Gelre die de stad officieel diende te behouden als bondgenoot van de Habsburgers, en in werkelijkheid ook werd gedragen door de bevolking als reactie op de schade die Gelderse troepen in de omgeving aanrichtten, was 's-Hertogenbosch altijd nog een handelsstad, en een groot gedeelte van haar contacten hadden betrekking op de handel via de Maas en de Rijn. De verordening van het stadsbestuur dat geen Bossche poorter handel mocht drijven met een Gelderse, moet dan ook op stevige kritiek zijn gestuit in de stad. Feitelijk bevocht de stad hier een van haar eigen inkomstenbronnen. Aan de andere kant van de Maas dacht men er net zo over. Al in 1500 klagen een aantal Gelderse steden tegen Karel van Gelre dat de oorlog de handel verwoest, burgers de steden ontvluchten en schulden niet meer kunnen worden afbetaald.¹²¹ Handel nam af door de gevaren onderweg en de officieel vijandige houding tussen Gelderse en Brabantse steden. Een dramatische

---

¹²¹ Kuijer, *'s-Hertogenbosch*, 294.

daling van inkomsten door handel wist men echter te voorkomen door zich in de lakenhandel te richten op specialisering.

De Meierij had het minder gemakkelijk. Nauwelijks beschermd door muren en troepen was zij regelmatig het slachtoffer van plunderingen en brandstichtingen. Onderhevig aan 's-Hertogenbosch was haar beleid qua type vrijwel identiek aan dat van de stad, met het verschil dat haar rol gereduceerd was tot het leveren van troepen en financiën. Een eigen militair systeem had ze niet; de inwoners van de Meierij waren zo goed als weerloos tegen de plunderende troepen van Van Rossum en ondernamen geen militaire actie op eigen initiatief.

Met het verdrag van Venlo in 1543 kwam er een einde aan deze halve eeuw van oorlog en wanorde. De Bourgondisch-Habsburgse partij kreeg Gelre in handen, Karel V nam de titel van hertog van het gebied aan en de basisvorm van het huidige Nederland was gelegd. Brabant ging een tijd in van relatieve rust en vrede, een kwart eeuw van wederopbouw, voordat nieuwe problemen zich aandienden.

7. Bronnenopgave

Geraadpleegde bronnen

Algemeen Rijksarchief Brussel (ARAB):

- Rekenkamer van Brabant, inv. nr. 12996 en 13007 (rekening hoogschout 1496-1529).

Brabants Historisch Informatie Centrum (BHIC):

- Cuypers van Velthoven (346) inv.nr. 190 (verdrag Gelre en Brabant 1497).

Stadsarchief 's-Hertogenbosch (SAH):

- Oud Stedelijk Archief (OSA) inv. nr. 79 (Rood Privilegeboek).
- OSA inv.nrs. 1238-1245 (brieven van atterminatie 1505-1527).
- OSA inv.nrs. 1354-1394 (stadsrekeningen 1496-1543).
- OSA inv.nrs. 574, 2122, 3146 (charters).
- OSA inv.nrs. 3148, 3150 (proces Jan Zegher).

Regionaal Archief Tilburg (RAT):

- Archief van de Schepenbank in de Eninge van Oisterwijk (847) inv.nr. 216 (schepenprotocol 1512-3).

Geraadpleegde literatuur

- Adriaenssen, L. F. W., *Staatsvormend geweld: overleven aan de frontlinies in de meierij van Den Bosch, 1572-1629*. (Tilburg 2007).
- Bosmans, J., *'s-Hertogenbosch. De geschiedenis van een Brabantse stad 1629-1990* (Zwolle, 1997).
- Dijck, G. C. M., *De Bossche Loterij 1562-1564*. (Sermoyer 2003).
- Drunen, A. van, *'s-Hertogenbosch van straet tot stroom*. (Zwolle 2006).
- Essing, H. B. M. *Grave-Cuijk tussen 1481 en 1543 : een onderzoek naar de confrontatie van de stad Grave en het Land van Cuijk met Bourgondië-Habsburg en de Gelderse hertogen Karel van Egmond en Willem van Gulik*. (Grave 1973).
- Francken, J., A. van den Oord en W. de Bakker, *Oisterwijk. Een geschiedenis van meer dan 800 jaar*. (Oisterwijk 2012).
- Geyl, P., *Geschiedenis van de Nederlandse stam, I* (Amsterdam/Antwerpen 1948)
- Gudde, C.J., *'s-Hertogenbosch, geschiedenis van vesting en forten*. (Berlicum 1974).
- Heurn, J. H. van, *Historie der stad en meyerie van 's-Hertogenbosch*. (Utrecht 1776).

- Hoekx, J. A. M. et al. (ed.), *Kroniek van Molius, een zestiende eeuwse Bossche priester over de geschiedenis van zijn stad* ('s-Hertogenbosch 2003).
- Jacobs, B. C. M., *Justitie en politie in 's-Hertogenbosch voor 1629. De bestuursorganisatie van een Brabantse stad* (Assen 1986).
- Kuijer, P. Th. J., *'s-Hertogenbosch, stad in het hertogdom Brabant ca. 1185-1629*. (Zwolle 2000).
- Lith-Droogleever Fortuijn, A. M. van, J. G. M. Sanders en G. A. M. Van Synghel (ed.), *Kroniek van Peter van Os, Geschiedenis van 's-Hertogenbosch en Brabant van Adam tot 1523* (Den Haag 1997).
- Oudenhoven, J. van, *Beschryvinge der stad ende meyerie van 's-Hertogenbossche*. (Amsterdam 1649).
- Sassen, J. N. G., *Inventaris van de archieven van de Stad 's-Hertogenbosch. B (Charters en Privilegiebrieven van het jaar 1191-1826)*. ('s-Hertogenbosch 1865).
- Schaik, R. van, *Belasting, bevolking en bezit in Gelre en Zutphen (1350-1550)*. (Hilversum 1987).
- Struick, J. E. A. L., *Gelre en Habsburg 1492-1528*. (Arnhem 1960).
- Willems, B., 'Militaire organisatie en staatsvorming aan de vooravond van de Nieuwe Tijd. Een analyse van het conflict tussen Brabant en Maximiliaan van Oostenrijk', *Jaarboek voor middeleeuwse geschiedenis* 1 (1998) 261-283.
- Zuijlen, R. A. van, *Inventaris der Archieven van de Stad 's Hertogenbosch dl. 1* ('s-Hertogenbosch 1861).

Digitale literatuur

- '1430-1525 onder de Bourgondiërs' op de website van het SAH. (<http://www.stadsarchief.nl/lokale-historie/geschiedenis-en-wapen-s-hertogenbosch/historie-gedetailleerd/1430-1525-onder-de-bourgondiers/>, geraadpleegd 12 mei 2013).
- Synghel, G. A. M. van 'Oorlog en geweld in stad en Meierij van 's-Hertogenbosch tijdens de Gelderse oorlogen (1512-1515)' in: D. Haks, G. A. M. Van Synghel, J. Gabriëls et al. (ed.), *Bronnen van geweld: een korte introductie*. (http://www.historici.nl/Onderzoek/tijding/bijdragen/Bronnen_van_geweld/Bronnen%20van%20geweld.pdf, geraadpleegd 5 mei 2013).